

Bijsden, een vrijheid met Luikse stadsrechten

Maaslandse Monografieën, 74

Onder redactie van

Prof. Dr. P.J.A. Nissen (voorzitter)
Dr. W.J.M.J. Rutten (redactiesecretaris)
Prof. Dr. E. Aerts
Prof. Dr. R. Aerts
Prof. Dr. A.M.J.A. Berkvens
Mevr. Dr. J.C. Dekker
Dr. M. van der Eycken
Dr. J.J. de Jong
Dr. R. Nouwen

Raad van Advies

Drs. Th.J.F.M. Bovens (Maastricht)
H. Reijnders (Hasselt)
Prof. Dr. C. Bruneel (Louvain-la-Neuve)
Prof. Dr. A. Heinen (Aken)
Prof. Dr. P.M.M. Klep (Nijmegen)
Prof. Dr. A. Labrie (Maastricht)
Prof. Dr. J.M.W.G. Lucassen (Amsterdam)
Prof. Dr. G.W.J. Rooijackers (Amsterdam)
Prof. Dr. H. Soly (Brussel)
Prof. Dr. R. van Uytven (Antwerpen)

De in deze serie verschenen delen staan vermeld op pag. 477-478

Stichting Maaslandse Monografieën

De Stichting Maaslandse Monografieën werd in 1964 in het leven geroepen
Sociaal Historisch Centrum voor Limburg en Limburgs Geschied- en Oudh

Genootschap en staat onder bestuur van:

Drs. F.L.J.F. Jadoul (voorzitter)
Mevr. Mr. C. de Koster (secretaris)
Drs. H.J.L.M. Boersma MBA (penningmeester)
Mevr. Drs. B.J.F.M. Berden-Van Lier
Prof. Dr. P.M.J.E. Tummers

Eijsden, een vrijheid met Luikse stadsrechten

Een rechtshistorische schets van de
ontwikkeling van een *Minderstadt* tussen
Maas en Rijn (ca. 1300-ca. 1550)

door

HANS VAN HALL

Hilversum
Verloren
2011

De uitgave van dit boek kwam tot stand met financiële steun van
Regionaal Historisch Centrum Limburg,
Sociaal Historisch Centrum voor Limburg,
Stichting Dr. P.G.M.J. Janssens,
en Stichting Vrienden van het Regionaal Historisch Centrum Limburg.

Het onderzoek werd mede mogelijk gemaakt door het Sociaal Historisch Centrum
voor Limburg en het Regionaal Historisch Centrum Limburg.

Op het omslag: Top van gerechtsroede die de rechtsmacht verbeeldt. Foto M. Wijnen. Zie
p. 270 en 386 (voor de tekst). Naar een idee van bureau Paul Smeets bno.

ISBN 978-90-8704-245-5

Dit werk is een onverkorte uitgave van het gelijknamige proefschrift
(Universiteit Maastricht)

© 2011 Hans van Hall & Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

Typografie Rombus, Hilversum
Omslagontwerp Het Lab, Arnhem
Druk Wilco, Amersfoort
Bindwerk Van Waarden, Zaandam

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the author and publisher.

Zicht vanuit het zuidwesten op de oostoever van de Maas in 1740, met aanlegplaats voor vaartuigen. Fragment van tekening van Jan de Beijer. Particuliere collectie.

Recht doen is cunst,
Dye dat doet sonder gunst,
Den armen als den rijcken,
Dyē mach men bij den vromen gelijcken,

'Recht doen is cunst
Dye dat doet sonder gunst
Den armen als den rijcken
Dyē mach men bij den vromen gelijcken'

Secretaris schepenbank, 23 oktober 1601. HCL, LVO, inv.nr. 5326,
titelblad van 'Guedingeboeck van der banck ende vrijheyt Eijsden'.

Voor mijn vader, die jarenlang (1960-1987) de notariële rechtspraktijk in Eijsden op indrukwekkende wijze gestalte gaf.

Woord vooraf

Het schrijven van een proefschrift houdt iemand langdurig af van andere nuttige bezigheden. Het beheerst jarenlang een groot deel van iemands doen en laten. (Te) intensieve bemoeienis leidde er waarschijnlijk toe dat ik een half jaar geleden ontwaakte uit een nachtmerrie.

De nachtmerrie begon als een mooie droom. Het manuscript van dit boek was zojuist afgerond en aan de beoordelingscommissie voorgelegd. Prompt daarop kwam het bericht dat in het Algemeen Rijksarchief in Brussel het origineel van het vrijheidsboek van Eijsden uit 1321 was aangetroffen, terwijl ik mij steeds met afschriften had moeten behelpen. Dat bracht een euforische stemming teweeg omdat dit fraaie perkamenten boekje het oudste schriftelijke document uit het middeleeuwse Eijsden is en tegelijkertijd een van de vroegste documenten in de landstaal in de wijde omtrek. Een kostbaar kleinood uit de Middeleeuwen bleek toch behouden te zijn. De droom onttaarde echter in een nachtmerrie omdat de inhoud van het origineel niet overeenkwam met de door mij na veel intensief onderzoek getrokken conclusie. De bestudeerde afschriften bleken totaal niet op de originele tekst terug te voeren, zoals door mij gedacht. Ik zou opnieuw moeten beginnen.

Maar toch, eenmaal goed ontwaakt en weer bij positieven, brak het besef door dat het originele document wel niet meer te voorschijn zal komen. Maar als het ooit gebeurt, maakt dit proefschrift het mogelijk de authenticiteit vast te stellen. Het bevat de argumenten waarom bijzonder veel van het origineel, zo niet (bijna) alles, in de bestudeerde afschriften is terug te vinden. Het navolgende betoog benadrukt het belang van de overgeleverde inhoud van het vrijheidsboek voor de stedelijke historie van de oude kern van (Nederlands) Eijsden en – nog belangrijker – voor het begrip van aspecten van de laatmiddeleeuwse stadsgeschiedenis in het algemeen.

Wat beweegt een archivaris tot het schrijven van een proefschrift? Dat zal voor eenieder anders zijn. Een beroepsleven lang primaire bronnen bijeenbrengen, structureren en toegankelijk maken voor onderzoek, confronteert je met zo veel moois en maakt zo nieuwsgierig naar wat mensen in het verleden bewoog, dat de prikkeling om daar zelf mee aan de slag te gaan als onderzoeker er voortdurend is. Uit deze bronnen een keus te mogen maken en de gelegenheid krijgen aan het onderzoek uitwerking te geven is een bijzonder voorrecht.

Het is een cliché dat het schrijven van een proefschrift nogal wat vergt van de partner van de scribent. Het is bijzonder om vooraf te weten dat je relatie een hele reeks proefschriften aan kan, maar toch heel veel dank aan Lutgarde voor de vele uren, enkele jaren lang, dat ik er niet hoefde te 'zijn' en in feite kost en inwoning genoot. Deze dank staat uitdrukkelijk voorop.

Zoals wel vaker, begon ook dit onderzoek met een toen nog zo geheten doctoraalscriptie, inmiddels 23 jaar geleden. Voor mij was het schrijven van een proefschrift, daartoe gestimuleerd door Prof. Olav Moorman van Kappen, van meet af aan een ambitie, maar door anders gestelde prioriteiten en ook wel beslommeringen kwam het er niet van. Nadat het onderzoek vele jaren een sluimerend bestaan had geleid, maakten uiteindelijk genereuze faciliteiten van de directeur van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, Prof. Ad Knotter, het mogelijk deze ambitie wel te verwezenlijken, waarvoor bijzonder veel dank. Diens adviezen, die van Prof. Ton Gehlen bij het exploreren van het familievermogensrecht in historisch perspectief, en in het bijzonder uiteraard van mijn promotor Prof. Louis Berkvens, zorgden voor een voortdurende stimulans en droegen in belangrijke mate bij tot het resultaat.

Beste Louis, de begeleiding van jou gaf, misschien juist ook wel door de gedoseerdheid daarvan, bijzonder veel inspiratie en zelfvertrouwen waardoor het onderzoek uiteindelijk in gunstig vaarwater kwam en ik er een geschikte vorm voor vond.

Tal van anderen hebben verder nog op een of andere wijze bijgedragen aan de totstandkoming van deze dissertatie. De achtereenvolgende directeuren van het Regionaal Historisch Centrum Limburg, Jacques Giesen en Lita Wiggers, faciliteerden het werk eveneens. Behalve hen en de leden van de beoordelingscommissie dank ik mijn collega's Ella Muires en Willibrord Rutten voor tal van redactionele werkzaamheden en Paul Smeets voor de visuele vertaling van mijn bevindingen. De collega's van de afdeling bibliotheek stonden telkens klaar voor de beantwoording van nieuwe vragen en de bij uitstek in de lokale historie gespecialiseerde Stichting Eijdsdens Verleden hielp mij ook aan interessant materiaal.

Verder zijn er nog vele anderen die hun steentje bijdroegen en die gemakshalve alfabetisch worden genoemd vanwege het aantal: Paul Arnold, Hans en Ton Beijer, Henk Boersma, Jules Bonnet, Alexandr Ceskel, Lou Debeij, Coen Eggen, Annebet en Isabelle van Hall, Anneke en Mariette van Hall, Jan Hartmann, Régis de la Haye, Trees Jacobs, Hartwig Kersken, Guido Peerboom, Emile Ramakers, Jacques van Rensch, Frans Roebroeks, Guy Schroen, Peter Westerveld, Herman Wijenberg en Max Wijnen. Mijn dank gaat tenslotte uit naar alle collega's, familie en vrienden die op enigerlei wijze in de loop der jaren belangstelling toonden. Het waren er velen.

Een proefschrift schrijven is ook een worsteling met de betrekkelijke exactheid van het geschreven woord. Dat ervoer ik niet als gemakkelijk. Maar moeilijker nog was het afbakenen van grenzen, juist zoals in het gehele leven. Het resultaat is naar beste vermogen, maar alles is betrekkelijk, en ook dit.

Banholt, 24 juli (Sint-Christina) 2011.

Inhoud

Woord vooraf	7
Inleiding	15
Algemene introductie	15
Doelstelling, methodiek en opbouw	21
1 Territoriale machtsvorming in de omtrek van Eijsden	28
1.1 Inleiding	28
1.2 Naamgeving en oudste vermelding van Eijsden	28
1.3 Luihgouw	30
1.4 Teloorgang van de Luihgouw en ontwikkeling van landsheerlijkheden	32
1.5 Limburg	32
1.6 Dalhem	33
1.7 Valkenburg	34
1.8 Geestelijke instellingen	34
1.9 Eijsden van het Keulse domkapittel naar het bisdom Luik	35
1.10 Eijsden als Luiks leen voor (de zoon van) de hertog van Limburg	38
1.11 Eijsden als Limburgs leen voor de heer van Valkenburg	47
1.12 Eijsden als Luiks leen vervallen aan de prinsbisschop van Luik	50
1.13 Eijsden met Valkenburg naar Brabant	56
1.14 Verpanding van Eijsden aan de heer van Gronsveld	59
1.15 Terugkeer van Eijsden naar de pandgever: de hertog van Brabant	61
1.16 Nieuwe verpandingen van Eijsden	62
1.17 Samenvatting	63
2 De vrijheid Eijsden als nederzetting met stedelijke kenmerken	65
2.1 Inleiding	65
2.2 Stad in juridische zin	66
2.3 Poorterschap	68
2.3.1 Typering	68
2.3.2 Verwerving	70
2.3.3 Rechten en plichten	72
2.3.4 Verlies	75
2.3.5 Poortgoed, vrijheidsgoed en ander goed	77

	Inhoudelijke aspecten en derogatie aan gewoonterecht	283
	Zakelijke werking en approbatie	284
5.3.3	Testamenten	291
	Introductie en oudste protocol	291
	Formele en andere vereisten	293
	Inhoudelijke aspecten en derogatie aan gewoonterecht	298
	Zakelijke werking en approbatie	305
5.4	Enige verbintenis-, verhaals- en procesrechtelijke aspecten	311
5.4.1	Inleiding	311
5.4.2	Leisting	311
5.4.3	Panding en arrest	314
	Panding in het algemeen	314
	Panding in Eijsden	316
	Relatie panding tot arrest in het algemeen	320
	Relatie panding tot arrest in Eijsden	323
5.4.4	Gastrecht	325
5.5	Samenvatting	331
6	Gecombineerd stadsbegrip in relatie tot de vrijheid Eijsden	333
6.1	Inleiding	333
6.2	Onderzoek naar het begrip vrijheid in aanpalende regio's	337
6.2.1	Zestiende-eeuwse opvattingen	337
6.2.2	Het Duitstalige perspectief	338
	Bonvalot, Kilmeyer en de Dorfbefreiung	338
	Bader en de overeenkomsten tussen dorp en stad	341
	Stoob en de Minderstädte	342
	Haase en de Minderstädte	353
	Minderstädte, een achterhaald concept?	355
6.2.3	Het Brabants-Belgische perspectief	360
	Steurs en de villes neuves en andere vrijheden	360
	Van Uytven en de villes manquées ou avortées	366
	Coopmans en de landelijke gevrijde gemeenschappen	368
6.2.4	Naar één begrip?	372
6.3	De vrijheid Eijsden, een Minderstadt?	377
6.3.1	Stedelijke kenmerken nogmaals bezien	377
6.3.2	Wie stichtte wanneer de vrijheid?	379
6.4	De vrijheid Eijsden gedetermineerd	391
	Samenvatting	402
	Zusammenfassung	406
	Résumé	410
	Summary	414

Bijlagen		418
Bijlage 1	Vrijheidsboek (zie los deel achterin band)	
	Inleiding	1
	Transcriptie en hertaling	4
	Naam- en zaakindex	44
Bijlage 2	Tabel huwelijkse voorwaarden	418
Bijlage 3	Tabel testamenten	423
Bijlage 4	Toelichting kaart vrijheid Eijsden	430
Afkortingen		434
Archivalia en literatuur		436
Naam- en zaakindex		455
Curriculum Vitae		476

Zicht op bebouwing van de vrijheid Eijsden ten noorden van de Halfstraat, tegenwoordig Diepstraat, vanaf de westelijke Maasoever gezien naar het noordoosten. Prentbriefkaart ca 1910. Collectie Henk Boersma, Maastricht; Stichting Eijsdens Verleden nr. 559.

Inleiding

ALGEMENE INTRODUCTIE

In de winter van 1464 op 1465 hadden Arnt Symons en Jan Liebens, beide inwoners van de vrijheid Eijsden, een afspraak gemaakt.¹ De laatste zou appels leveren en die laden in de schepen van de eerste. Het ging om een grote hoeveelheid, afgesproken werd dat hij twee dagen de tijd had om de schepen van Arnt aan de Maaskade te laden. Maar Jan haalde de afgesproken termijn niet. Dat gaf problemen want Arnt had meer te doen, wilde met zijn schepen zoveel mogelijk vrachten vervoeren en zijn schepen lagen nu werkeloos stil.² Hij had al op weg kunnen zijn naar Dordrecht met bijvoorbeeld een vracht walnoten, waarvan er in dit jaargetijde ook veel werden geleverd.³

Jan Liebens handelde regelmatig in appels en werd er wel vaker van beschuldigd zijn afspraken niet na te komen. Zo had hij grote hoeveelheden van deze vruchten die luisterden naar fraaie benamingen als 'Cruysappel' (mogelijk de huidige sterappels), 'Damme Sielgen' en 'Coppetten', betrokken uit het Eijdsdense achterland, maar vervolgens niet naar genoegen aan de producenten en leveranciers betaald.⁴

Een kleine honderd jaar later, omstreeks 1561, moet Merten Nys uit Eijsden vele dagen onderweg geweest zijn om zijn schepen met paarden ver de Maas stroomopwaarts te trekken nog voorbij het in het huidige Noord-Frankrijk gelegen Mézières. Daarvandaan zou hij, zoals afgesproken met Jehae Cousin uit Namen, met behulp van zijn knechten een grote partij geuzen, dat wil zeggen gegoten stukken ruwijzer, naar Namen transporteren. Jehae zou de partij op zijn kosten in de schepen laden. Maar ook daarover ontstond een geschil toen een schip van Merten en een deel van de geuzen in Mézières zo maar verdwenen bleken te zijn, de dag nadat een van zijn andere schepen geladen en al reeds op weg was. Jehae werd ervan beschuldigd tegen de afspraak in zelf het transport van het restant te hebben geregeld.⁵

Geschillen als deze zijn er nogal wat geweest in Eijsden, gezien de talrijke bewaard gebleven fragmenten van optekeningen van gevoerde processen.⁶ Maar controverses waren

1 Als algemene opmerking geldt dat in vrijwel het gehele notenapparaat voor literatuurverwijzingen gebruik is gemaakt van verkorte titels. Zie telkens voor de volledige titel achterin het boek: *Literatuur*. Dat zowel Arnt als Jan binnen de vrijheid woonachtig waren, blijkt o.a. uit: HCL, LVO, inv.nr. 5316, 212 1^e en 2^e inschr., 222 dorso 2^e inschr.

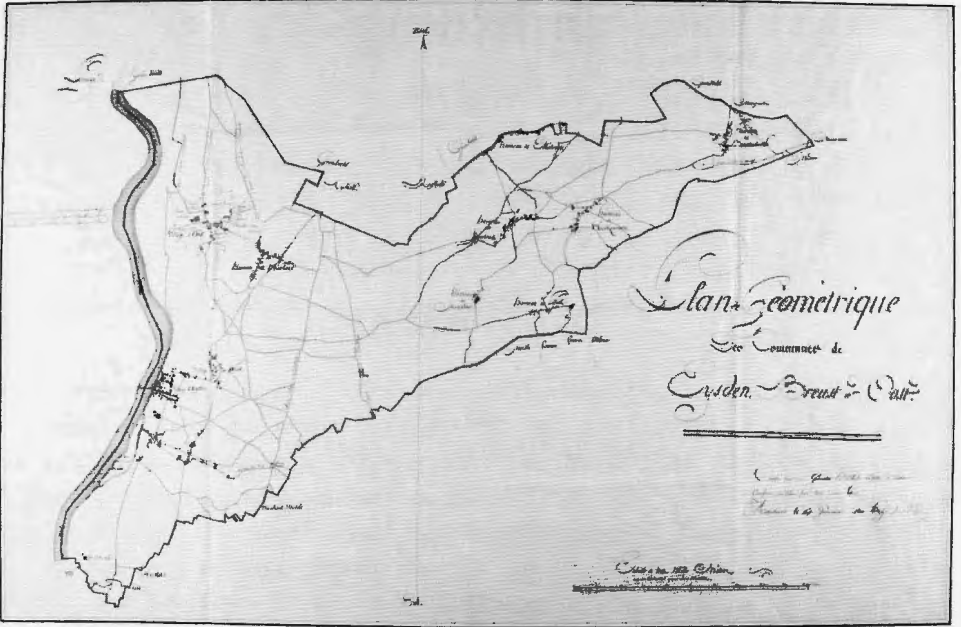
2 HCL, LVO, inv.nr. 5193, 5, proces Arnt Symons contra Jan Liebens, 1465. Beide partijen hadden 'verdinget', dat wil zeggen waren overeengekomen, aldus te handelen.

3 Zie bijvoorbeeld: HCL, LVO, inv.nr. 5192, 35, proces Peter Peetlouns contra Grygoer, 1462.

4 HCL, LVO, inv.nr. 5193, 6, proces Diric Wouters en Kuenen van Moelingen als momboir van Wouter Pluechmokers contra Jan Liebens, 1465.

5 HCL, LVO, inv.nr. 5248, proces Merten Nys contra Jehae Cousin van Namen, 1566. Beide partijen hadden de afspraken in een 'verdynckenis', dat wil zeggen overeenkomst, vastgelegd.

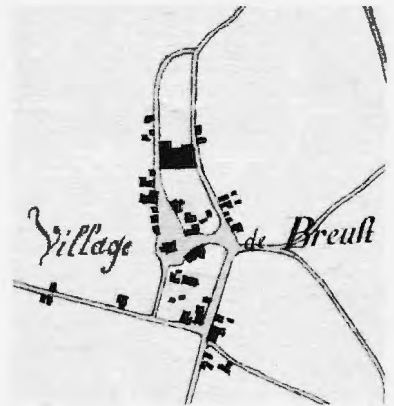
6 Zie paragraaf: *Handel en nijverheid* (tweede hoofdstuk).

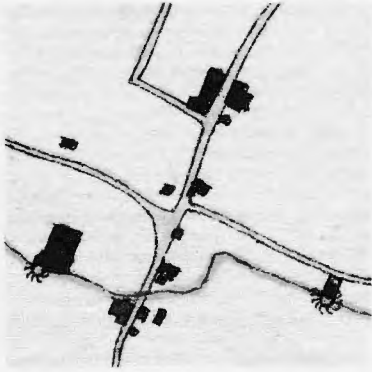
Plan géométrique des communes de Eijsden, Breust et Oost, gecertificeerd te Maastricht door de hoofdlandmeter P.L. Lemir op 10 Germinal An XIII (31 maart 1805) (HCL, kaartencollectie inv.nr. 124d). Deze kaart uit de Franse Tijd geeft nog de buitengrens aan van de heerlijkheden Eijsden en Breust die in het Ancien Régime gold en in feite tot 1828 bleef voortbestaan. Foto: Herman Wijenberg.

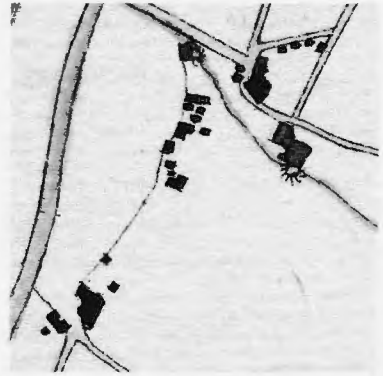
Eijsden

Breust

Hoog-Caestert

Laag-Caestert

Sint Geertruid

Eckelrade

Herkenrade

Bruisterbosch

Libek

Moerslag